

RUS TARİH YAZICILIĞINDA KIRGIZLAR (18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI – 20 YÜZYILIN BAŞI)

CEENBEK ALIMBAYEV*

I. Meselenin Ortaya Çıkışı ve Araştırma Aşamaları

Kırgızlar ile ilgili araştırmalar, Kırgız halkının coğrafik, tarihi, etnografik, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel çevresini araştıran şarkiyat ilminin bir bölümü gibi bakmak gerekiyor. Bu bağlamda Kırgızların tarihinin nasıl araştırılacağı sorunu Rus tarih yazıcılığında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın birinci yarısı tarih bilgisinin ilmi bir disipline dönüşme zamanıdır. Bunu aşağıdaki sebeplerle açıklayabiliriz:

1. Bu dönemde tarih araştırma merkezleri ve çeşitli kuruluşların açılmasıyla tarihçiliğe ait bilimsel yöntemlerin gelişmeye başlaması;
2. Toplumun gelişmesi ve devlet hakkında ilk ilmi kavramların ortaya çıkışı;
3. Tarih araştırmalarına bir devlet işi gibi bakılarak, onun gelişmesinin ve kadrolarının hazırlanmasının devlet eliyle yapılmaya başlaması;

Buradan da anlaşıldığı gibi, 18. yüzyılda tarih ilminin gelişmesi için Rusya'da uygun bir ortam yaratılmıştır.

18. yüzyılda Rusya'nın jeopolitik siyasetinden dolayı Rus tarih yazıcılığında Doğu halklarının tarihini araştırma konusu, gündem meselelerinden birine dönüşmüş ve bununla birlikte Kırgızları araştırma meselesine de dikkat çekilmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar olan zamanda Kırgızları araştırmaya yönelik Rus tarihçilik okulu üyelerinin birçok eseri ortaya çıkmıştır. Bu eserleri 3 büyük devre ayırarak inceleyebiliriz.

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek, Kırgızistan.

1. Devir: Kırgızları Araştırma Meselesinin Ortaya Çıkışı (18. Yüzyılın İkinci Yarısından, 19. Yüzyılın Başına Kadar)

Rusya İmparatorluğu'nun doğuya yönelik dış siyasetinin gelişmesinden dolayı Kırgızlar hakkında bilgi toplama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak, bu dönemde Kırgızlar hakkında amaçlı bir şekilde araştırma yapılmamıştır. Bunların çoğu bölük pörçük kısa bilgileri içermekte ve komşu halklardan bahsedilirken Kırgızlar hakkında yazılan dolaylı bilgilerden oluşmaktadır. Bu devirde bilimsel araştırma gurubunun üyeleri, Çar tarafından gönderilen temsilciler ve Batı Sibiryaya Genel Valiliği'nde (Gubernatorluk) çalışan memurlar Kırgızlar hakkında bilgi toplamışlardır.

Tien-Şan (Tanrı Dağları) Kırgızları hakkındaki bilgiler ilk kez İ. Unkovskiy, V. N. Tatişev, P. İ. Rıçkov vs. gibi araştırmacıların günlüklerinde ve notlarında geçmektedir¹. Bu araştırmacılar Kalmuk-Rus ve Rus-Kazak ilişkileri ile ilgili olaylardan bahsederken Kırgızların yaşadıkları bölgeler, onların siyasi teşkilatı hakkında bilgi vermişlerdir. Özellikle Kazak bozkırlarında askeri hizmette bulunan araştırma ekibinin üyeleri ile tüccarların Kırgızlar hakkında soruşturarak elde ettiği bilgiler bunlardan başlıcalarıdır. Örneğin 1723 yılında I. Petro'nun görevlendirmesiyle Orta Asya'ya gelen İ. Unkovskiy'in günlüğünde Kırgızlar hakkında şöyle bahsedilmiştir: "Kırgızlar (Burutlar) hür yaşayan halktır. Onlar Isık Göl'ün etrafında göç ederek yaşıyorlar, yaklaşık 5000 ailedir ve 3000'e yakın askeri vardır²."

İlk kez Kırgızlar hakkındaki resmi bilgiyi Rus tarih yazıcılığında V. N. Tatişev ve P. İ. Rıçkov vermişlerdir³. P. İ. Rıçkov ise Kırgızlar hakkında şöyle yazmıştır: "Taşkent dağlarının ilerisindeki Hocent, Marge-lan ve Namangan şehirlerinin etrafında güçlü, Kırgız denilen çok sayıda halk yaşıyor. Onlar Ala-Too (Ala-Dağ) denilen taşlı ve insan geçe-

¹ İvan Unkovskiy, "Posolstvo k Zyungarskomu hun-tayçji Tsevan-Rabtanu, kapitana ot artillerii İvana Unkovskogo i putevoy jurnal ego za 1722-1724 godı", *Çapiski RGO po otd. etnogr.*, X, vıpusk 2, Sankt-Peterburg 1887; V. N. Tatişev, *Istoriya Rossiyskaya s samih drevnih vremen*, I/1, Moskva 1768; P. İ. Rıçkov, *Topografiya Orenburgskaya, to est' opisaniye Orenburgskoy Gubernii, soçinennoye kollejskim sovetnikom i imperatorskoy Akademii Nauk korrespondentom Petrom Rıçkovim*, I, Sankt-Peterburg 1762.

² İvan Unkovskiy, "Posolstvo k Zyungarskomu hun-tayçji Tsevan-Rabtanu, kapitana ot artilleriyi İvana Unkovskogo i putevoy jurnal yego za 1722-1724 godı", *Çapiski RGO po otd. Etnogr.*, X, vıp.2, Sankt-Peterburg 1887; V. N. Tatişev, *Istoriya Rossiyskaya s samih drevneyşih vremen*, I, Moskva 1768; P. İ. Rıçkov, *Topografiya Orenburgskaya, to yest opisaniye Orenburgskoy gubernii, soçinennoye kollejskim sovetnikom i imperatorskoy Akademiyi nauk korrespondentom Petrom Rıçkovim*, I-II, Sankt-Petersburg 1762.

³ Kırgızlar hakkında bilgiler bu zamana kadarki süreçte de mevcuttur, ama burada bilgilerin yayınlanmasından söz edilmektedir.

meyen çok uzaktaki dağlarda konar göçer hayat sürüyorlar. Dolayısıyla onları Ala-Too Kırgızları diyorlar⁴.” Buna benzer bilgiyi V. N. Tatişşev de yazmıştır. Aslında, V. N. Tatişşev’in bu bilgileri emrinde çalışan P. İ. Rıçkov ve Buharalı alim Ahun’dan aldığı biliniyor. Burada yukarıdaki iki yazarın, Rus tarih yazıcılığında Kırgızlar hakkındaki ilk bilgileri yayımladıklarını söylemek mümkündür.

Yenisey’deki Kırgızlar hakkında ise G. F. Miller, İ. E. Fişer, İ. G. Georgi vs. gibi bilim adamlarının eserlerinde kayıtlar vardır⁵. Bunların eserlerinden sonra Rus tarih yazıcılığında ilk olarak Kırgızların ortaya çıkışı hakkındaki mesele tartışılmaya başlamıştır. Sonradan bu mesele çerçevesinde çeşitli görüşler ortaya atılıp tartışılmaya devam edilmiştir.

2. Devir: 19. Yüzyılın Başından 1860’lı Yıllara Kadar

Kırgızlar ile ilgili meseleler sistemli bir şekilde araştırılmaya başlanmış, araştırma ve malumat toplama yöntemleri gelişmiştir. Rus Çarlığı çeşitli yollardan bilgi toplamaya çalışmıştır. Rus tarih yazıcılığında Kırgız halkının etnik tarihini, etnoğrafyasını, sosyal ve ekonomik durumunu yansıtan önemli eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda Pospelov, Burnaşev, N. İ. Potanin, A. İ. Levşin, N. Y. Biçurin, P. A. Solovtsev ve Y. Timkovskiy gibi bilim adamları kendi eserlerinde Hokand Hanlığı’nın iç siyasi durumu, halkın durumu, ticari ilişkileri ve Kırgızlar ile Kazakların arasındaki farklılıklar gibi meseleleri yansıtmışlardır⁶.

Çin’e seyahat eden Rus seyyahu E. Timkovskiy eserinde 19. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Kırgızların sosyal ve siyasi yapısı ile ilgili bilgi vermiştir. Örneğin, yazarın verdiği bilgilere göre, Kırgızlar Andican ve

⁴ P. İ. Rıçkov, *Topografiya Orenburgskaya, to yest opisaniye Orenburgskoy gubernii, soçinennoye kollejskim sovetnikom i imperatorskoy Akademii nauk korrespondentom Petrom Rıçkovom, II*, Sankt-Petersburg 1762, s. 133; V. N. Tatişşev, *Istoriya Rossiyskaya s samuh drevneyşih vremen*, I, Moskva 1768, s. 283.

⁵ G. F. Miller, *Opisaniye Sibirskogo tsartva i useh protıvozıdşih v nem del ot haçala, a osoblıvo ot pokoreniya ego Rossiyskoy derjav po sii vremen*, I, Sankt-Peterburg 1750; İ. E. Fişer, *Sibirskaya istoriya s samogo otkritiya Sibiri do zavoyevaniya sey zemli rossiyiskim orıjiyem. V 2-h tomah*, Sankt-Peterburg 1774; İ. G. Georgi, *Opisaniye useh v Rossiyskom gosudarstve obıtayuşih narodov, tak je ih jıteyskih obyadov, ver, otnoşeniy, jılış, odejd, i proçih dostopamyatnostey*, ç. II, Sankt-Peterburg 1776.

⁶ Pospelov ve Burnaşev, “Poyezdka Pospelova i Burnaşeva v Taşkent v 1880 godu” *Vestnik RGO*, ç. 1, otdel U1, 1851, s. 1-56; N. İ. Potanin, “Zapiski o Kokandskom hanstve hornıdego Potanina (1830 godı)” *Vestnik RGO*, 1856. ç. 18, Sankt-Peterburg 1856, s. 254 -289; A. Levşin, *Opisaniye kirgız-kaysakskih, ili kirgız-kazaç’ih ord i stepıy*, ç. 1, Sankt-Peterburg 1832; İ. Biçurin, *Opisaniye Çjungarii i vostoçnogo Turkestana v drevnem i nıneşnem sostoyanii*, Sankt-Peterburg 1829; P. A. Solovtsov, *Istoriçeskoye obozreniye Sibiri*, I, s. 1585 do 1742, Sankt-Peterburg 1838; E. Timkovskiy, *Puteşestviye v Kıtay çerez Mongolıyu v 1820 i 1821 godah*, ç. 1, Sankt-Peterburg 1824.

Kaşkar bölgelerinin arasında ikamet etmekte. Onlar yöneticilerine "biy" diyorlardı. Bu biylere 10-20, bazen de 20-30 kadar boy tabidir, Kırgızlar kendi aralarında birkaç boya ayrılır ve her boyun kendi biyleri vardır. Biylerin iktidarlığı miras olarak devam eder ve biyeler birbirlerine tabi değildirlir⁷.

3. Devir: 19. Yüzyılın Ortalarından (1860) 20. Yüzyılın Başına Kadar

Rus tarih yazıcılığında Kırgız araştırmalarının geliştiği ve Kırgızların tarihini amaca yönelik araştırmaların yapıldığı dönemdir. Bu devrin özelliği, bazı çoğulcu (pluralistik) düşüncedeki bilimsel görüşleri ihtiva eden büyük eserlerin ortaya çıkmasıdır. Sömürgeci bir iktidar sisteminin gelmesiyle Türkistan halkının sadece tarihini değil, halk psikolojisini, geleneklerini, adetlerini, dilini, ekonomisini derin bir şekilde araştırma ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla Rus tarih yazıcılığında Kırgızları tanıma amacıyla çok yönlü araştırmalar yapılmıştır.

1867 yılında Türkistan Genel Valiliği kurulduktan sonra bölgede tarihi araştırmalar için uygun şartlar hazırlanarak yeni bilimsel ve kültürel kuruluşlar, dernekler oluşturulmuştur. Bu amaca yönelik Türkistan bölgesinde 15'e yakın bilimsel kuruluş faaliyette bulunuyordu. Bu dönemde Kırgızları tanıma meselesi çok yönlü olarak araştırılmaya başlamıştır.

a. Kırgız Halkının Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Meselelerini Araştıran Rus Seyyahları

P. P. Semenov, N. A. Sevetsov, Ç. Ç. Valihanov, A. Golubev ve A. P. Fedçenko gibi bilim adamlarının günlüklerinde, hatıralarında ve röportajlarında Kırgızların siyasi, sosyal ve ekonomik durumları geniş bir şekilde yansıtılmıştır. Rus seyyahlarının eserlerinde Kırgızların tarihi, coğrafi, etnografik ve içtimai yapıları ile ilgili bilgilere geniş yer verilmiştir. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızların sosyal ve siyasi hayatlarına, kuzey Kırgız boylarının iç mücadelelerine şahit olan seyyahlar geniş tarihi bilgiler toplamışlardır⁸.

⁷ E. Timkovskiy, *Puteşestviye v Kıtay çerez Mongoliyu v 1820 i 1821 godah*, ç. 1, Sankt-Peterburg 1824, s. 255.

⁸ P. P. Semenov, "Pervaya poyezdka na Tyan'-Şyan' ili Nebesnyy hrebet, doverhov'ya sistemu r. Yaksart ili Sır-Dar'ya v 1857 godu" *Vest. Geografiçeskogo Obşestva*, ç. 33, otd. II, 1858, s. 1-24; H. A. Severtsov, "Etnografiçeskiye zametki o Zaçuyskom kraye" *Izvestiya RGO*, I, Sankt-Peterburg 1865, s. 147-151; Ç. Valihanov, "Oçerki Djungarii", *Çapiski RGO*, kn. 1, 1860, s. 184-200, kn. 2, s. 35-58; A. Golubev, "Kratkiy otçet o rezultatah İssık-Kulskoy ekspeditsii", *Vestnik RGO*, ç. 38, otd. 1, 1860. s. 183-198; A. P. Fedçenko, "İz Kokanda", *Materiali dlya statistiki Turkestanskogo kraya, Ejegodnik*, vıpusk II, Sankt-Peterburg 1873.

b. Kırgız ve Hokand Hanlığı'nın Tarihi Hakkındaki Çalışmalar

Bolşevik devriminden önceki Rus tarih yazıcılığının temsilcileri Hokand Hanlığı'nın tarihi ile ilgili birçok araştırma yapmışlardır. Ortaya çıkan tarihi eserlerin çoğu Rus şarkiyatçılarına ve askeri görevlilere ait olduğu bellidir. V. Velyaminov – Zernov, N. F. Petrovskiy, A. A. Kun, V. P. Nalivkin, A. P. Horoşkin ve L. Sobolev gibi bilim adamlarının eserlerini buna örnek olarak göstermek mümkündür. Bu çalışmalarda hanlığın siyasi hayatı, yerleşik halk ile konar göçer halkın arasındaki siyasi çatışmalar ve bu çatışmalarda Kırgızların rolü gibi siyasi konulara yer verilmiştir⁹.

Adı geçen yazarların eserlerinin arasından özellikle Nalivkin'in *Kratkaya Istoriya Kokandskogo Hanstva* adlı çalışması dikkatleri kendine çekmektedir. Çalışmasında hanlığın ortaya çıkışını, şeceresini (jenolojisini), yükselişini, "illyatiya" olarak ifade edilen göçmenler ile "sartiyya" olarak bilinen yerleşikler arasındaki taht mücadelesini en ince ayrıntısına kadar araştırmıştır. Eserde bazı eksiklikler olmasına rağmen şimdiye kadar değerini hala muhafaza etmektedir.

c. Kırgızların Rusya Tarafından Sömürge Altına Alınması İle İlgili Çalışmalar

M. A. Terentyev, M. E. Makşeyev, A. G. Serebrennikov, P. İ. Pavlov, ve D. İ. Romanovskiy gibi Rus asker şarkiyatçıları, Türkistan bölgesinin Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirme sürecini eserlerinde yansıtmışlardır¹⁰. Bu Rus şarkiyatçıları Rus İmparatorluğu'nun Türkistan topraklarını ele geçirme sürecinin kronolojik tarihini kaleme almışlardır. Söz konusu yazarlar, Rusya Devleti'nin geri kalmış veya gelişmemiş Türkistan halklarına "uygarlık getiren bir ülke" misyonunu üstlendiği anlayışını savunmuşlardır. Onlar, Rus Çarlığı'nın Türkistan bölgesini hâkimiyeti altında tutarak, yüzyılların geride kalmışlığını yok etmekle, "Avrupa

⁹ Velyaminov-V. Zernov, "Svedeniya o Kokandskom hanstve", *Vestnik RGO*, ç. 18, kn. 5, otd. 2, 1856, s.329-370; N. Petrovskiy, "Oçerki Kokandskogo hanstva", *TS*, cilt 76, 1873; A. Kun, "Oçerk Kokandskogo Hanstva", *Izvestiya RGO*, XII, SPb. 1876, s. 59-72; V. Nalivkin, *Kratkaya istoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan 1886; A. P. Horoşkin, "Oçerki o Kokande", *TS*, cilt 23, s. 169-195; L. Sobolev, "Kratkiy obzor polojeniya del v Kokande", *TS*, cilt 152.

¹⁰ M. A. Terentyev, *Istoriya zavoyevaniya Sredney Azii. S kartami i planami*, III, Sankt-Peterburg 1906; A. İ. Makşeyev, *Istoriçeskiy obzor Turkestana i nastupitelnoye dvizheniye v nego russkih*, Sankt-Peterburg 1890; A. G. Serebryanikov, *Turkestanskiy Kray. Sbornik materialov dlya istorii ego zavoyevaniya*, I-XVIII, Taşkent 1912; N. İ. Pavlov, *Istoriya Turkestana*, Taşkent 1910; D. İ. Romanovskiy, *Çametki po Sredneaziatskomu voprosu*, Sankt-Peterburg 1868.

uygarlığına yaklaştırdığı ve tarihi gelişmenin en yüksek zirvesine getirdiği" gibi sömürgeci siyasi ideolojiyi desteklemişlerdir. Elbette, bu anlayıştaki sömürgeci iktidarın esas amacı, Türkistan halklarını "Ruslaştırarak" Rus İmparatorluğu'nun toprağını genişletme ideolojisini hayata geçirmek için yapılan hareketler olduğu sonradan açıklık kazanacaktır.

Aynı zamanda bazı yazarlar sömürge siyasetinin olumsuzluklarını tenkit etmişlerdir. Mesela, resmi-monarşik yönde yazılmış olan M. A. Terentyev'in *Istoriya Zavoyevaniya Sredney Aziyi* (I-III, SPb, 1905) adlı çok ciltli çalışmasının "Toprağın Rus Sahipleri", "Toprak Spekülasyonlarına Karşı Önlemler", "Yönetimin Otoritesinin Düşmesi" gibi bölümlerinde Rus idari sistemindeki bürokratik yapı analiz edilmiştir. Yazar, arşiv dokümanlara dayanarak Rus bürokratlarının yerli halkın yerlerini zorla ve güç kullanarak kendi iradesine geçirmesini, idari sistemdeki rüşvet v.b. olayları açık bir biçimde çalışmalarında yansıtmıştır.

d. Kırgızların Tarihini, Etnografik ve Kültürel Hayatını Yansıtan Eserler

M. Venyukov, V. V. Radlov, E. A. N. Krasnov, N. L. Zeland ve G. S. Zagryajskiy gibi Rus şarkiyatçılarının çalışmaları ve makaleleri buna örnek olabilir. Kırgızların kabile teşkilatı, gelenek görenekleri, adetleri, halk oyunları ve müzikleri araştırmanın esas konusu olmuştur¹¹.

e. Sömürgecilik Zamanındaki İdari Sistem, Göç, Arazi ve Vergi Siyaseti Hakkında Yazılan Eserler

K. K. Dalen, K. P. Kaufman, F. Girs, N. P. Yujakov, N. İ. Gradekov ve O. A. Zagryajskiy gibi askeri valiliklerde, kaza başkanlıklarında, Türkistan Bölgesi'nin idari evrak işlerinde çalışan bürokratlar ve bölgede denetim işini yürüten Çarlığın temsilcileri raporlarında ve eserlerinde yukarıda bahsedilen konularla ilgili problemleri yansıtmışlardır¹².

¹¹ M. Venyukov, *Oçerki "Zailiyskogo kraya i Priçuyskoy strani" Žapiski RGO*, IV, 1861, s. 79-126; V. Radlov, "Kratkiy otčet o poyezdke v Semirçenskuyu oblast i na İssık-Kul' letom 1869 goda", *Izv. Russkoe Geografiçeskoye Obşestvo*, VI, 1870, s. 96-100; A. N. Krasnov, "Oçerk bita Semirçenskih Kirgiz" *Izv. Russkaya Geografiçeskaya obşnost'*, XXIII, 1887, s. 436-481; N. L. Zeland, "Kirgiz. Etnografiçeskij oçerk", *Žap. Sibiri otd. Russkaya Geografiçeskay Obşnost'*, VII/2, 1885, 78 s.; G. S. Zagryajskiy, "Kara-Kirgizi", *TV*, nu. 41, 43, 44, 1874.

¹² A. A. Kaufman, *K voprosu o russkoy kolonizatsii Turkestanskogo kraya*, Sankt-Peterburg 1903; N. İ. Gradekov, *Kirgizı i Kara-Kirgizı Sir-Darinskoy oblasti, Yuridiçeskij but*, I, Taşkent 1889; F. K. Girs, *Oçet revizirnyuşego po visoçayşemu poveleniyu, Turkestanskiy Kray, Taynogo sovetnogo Girsı*, Sankt-Peterburg 1883; N. D. Yujakov, *İtogi 27-letnego upravljeniya našego Turkestanskim krayem*, Sankt-Peterburg 1891.

Onlar Türkistan vilayetinde çeşitli idari görevlerde bulunarak sömürge siyasetinin amacını gerçekleştirmek için yerli halkla doğrudan ilişkide bulunmuşlardır. İdari yönetim sistemini kurmadan önce halkın tarihini, geleneksel yönetimini öğrenmek mecburiyetinde kalmışlardır.

II. Rus Tarih Yazıcılığının Üyelerinin Bilimsel Hazırlığı

Rus tarih yazıcılığının temsilcilerinin eserlerine ve görüşlerine eleştirel analiz yapmak için yazarların bilim derecesini, yetiştirilişini ve sosyal çevresini öğrenmek önemlidir. Rusya'nın doğuya doğru ilerleyebilmesi için şarkiyatçıları yetiştirmesi gerekiyordu. Bu amaca yönelik 19. asrın ikinci yarısından itibaren Rusya'da askeri ve sivil eğitim merkezleri açılmıştır.

1. Asker Şarkiyatçıları Yetiştiren Eğitim Merkezleri

Askeri görevlileri yetiştirme amacıyla 19. yüzyılın birinci yarısında birçok eğitim kurumu açılmıştır. Bu bağlamda 1815 yılında Rusya'nın yüksek askeri yönetim organı olan Merkezi Genel Kurmay Karargâhı oluşturulmuştur. 1820 yılında Dışişleri Bakanlığı altında Asya Masasına (Departamento) bağlı Doğu Dilleri Bölümü açılmış ve asker şarkiyatçıları yetiştirmeye başlamıştır. Asya Masasının oluşturulmasıyla Orta Asya'ya birçok araştırmacı ekip gönderilmiştir. 1824 yılında Çar I. Aleksandr'ın emriyle Orenburg şehrinde Neklyuyev Askeri Okulu, 1832'de İmparatorluk Asker Akademisi oluşturulmuştur. İlk önce, Asker Akademisi Genel Karargahta hizmet edecek subayları yetiştirmiştir.

2. Sivil Şarkiyatçıları Yetiştiren Eğitim Merkezleri

19. yüzyılın birinci yarısında Rusya'nın birçok üniversitesinde Şarkiyat Fakülteleri ve Bölümleri açılmıştır. Örneğin, Rusya'daki Bilimler Akademisi tarafından 1818 yılında açılan Asya Müzesi ilk Şarkiyat Bölümü olarak sayılır. Bu müzede Doğu halklarına ait el yazmalar, her türlü tarihi bilgiler toplanmıştır. Kazan ve Petersburg Üniversiteleri şarkiyatçı uzmanları yetiştiren merkezlere dönüştürülmüş ve bu üniversitelerde Fars, Türk ve Tatar dilleri okutulmuştur.

Orta Asya halklarının tarihini araştırmada büyük katkısı olan kurumların biri 1845 yılında kurulan Rus Coğrafya Kurumudur. Petersburg'da Çar I. Nikolay'ın emri ile kurulan Rus Coğrafya (Enstitüsü) Kurumu 50 yıl içerisinde birçok bölüme sahipti ve araştırmalara yönelik seyahatler düzenleyerek sürekli bilimsel makaleler yayınlanmaktaydı. Yukarıda bahsedilen eğitim merkezleri Şarkiyat biliminin gelişme-

sinde ve Kırgız tarih yazıcılığı meselesinin araştırılmasında büyük katkıda bulunmuştur.

Devrim öncesi dönemde Rus tarih yazıcılığı Rusya ve Orta Asya arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinden dolayı Kırgız tarih yazıcılığı bilimsel bir nitelik kazanmıştı. Ticari, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişmesi ile Kırgızlar hakkında tarihi bilgi kaynakları toplanmıştır. Askeri yayılmanın ve sömürge siyasetinin artmasından dolayı Rus tarih yazıcılığında Şarkiyat meselelerini araştıran yeni uzman gruplar oluşturulmuştur. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Kırgızları araştıran Rus tarih yazıcılığının temsilcilerinin eserlerini, sosyal alanlarına ve muhtevasına göre aşağıdaki gibi gruplara ayırmak mümkündür:

a. Şarkiyatçı Araştırmacılar

Bunların arasında G. Miller, M. Fişer, M. Y. Biçurin, V. V. Radlov, V. N. Tatişev, V. V. Barthold, N. A. Aristov, V. Velyaminov-Zernov, A. Kun, V. V. Nalivkin vb. gibi bilim adamları mevcuttur. Bu araştırmacıların çoğu şarkiyatçı-etnograf, tarihçi-coğrafyacı, şarkiyatçı-arkeolog gibi alanlarda eğitim görmüşlerdir. Bu bilim adamları değişik sosyal tabakaların üyeleridir.

Elbette, bunlar belli bir sosyal görevleri yerine getirerek Çar'a hizmet etmişlerdir. Ayrıca bu bilim adamlarının askeri şarkiyatçılardan farklılıkları sosyal, ekonomik, etnografik meseleleri kendi eserlerinde yansıtmaları ve bilimsel eserler yazmış olmalarıdır. Tarihi kaynakları kullanarak olayları bilimsel analiz etmişlerdir. Mesela V. Nalivkin yerli halkın dilini bildiği için araştırmalarında ve eserlerinde yerli Müslüman kaynaklarından yararlanmış¹³. V. Velyaminov-Zernov ise günümüz Kırgızistan topraklarında bulunmamasına rağmen Orenburg'da görevde bulunduğu sıralarda Hokand Hanlığı hakkındaki eserlerini kaleme alırken tüccarlardan ve olaylara iştirak eden adamlardan bilgiler toplamış ve arşivlerdeki kayıtlardan yararlanmış¹⁴.

b. Asker Şarkiyatçılar

M. A. Terentiyev, A. G. Serebrennikov, L. F. Kostenko, M. İ. Venyukov, A. İ. Bryanov, N. P. Koritov, A. N. Kuropatkin, A. İ. Makşeyev, K.

¹³ V. Nalivkin , *Kratkaya istoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan 1886.

¹⁴ Velyaminov-V. Zernov, "Svedeniya o Kokandskom hanstve", *Vestnik RGO*, ç. 18, kn. 5, otd. 2-185, s. 329-370.

P. Kaufman, G. A. Kolpakovskiy ve D. İ. Romanovskiy gibi bilim adamları ise bölgenin topografik, kartografik özelliklerini, savaş süreçlerini, kronolojisini, maddi ve teknik durumlarını ve insan kaynaklarını araştırmayı amaç edinmişlerdir. Onların eserleri askeri amaca göre hazırlanmıştır. Asker şarkiyatçıların hepsi “asilzadeler” ailesindedir. Bilim adamı E. S. Sızdıkova'ya göre, Rus subaylarının bir çoğu asilzade ailesinden geliyorlardı¹⁵. Asker şarkiyatçıları, o dönemlerdeki durumlara ve şartlara göre hem askerliği ve hem de bilimsel çalışmaları da yapmışlardır.

c. Rus seyyahları

Ç. Valihanov, P. P. Semenov, A. P. Fetçenko, A. Golubev ve N. A. Severdsev gibi bilim adamları, tarihi, coğrafi, etnografik, sosyal ve siyasi problemleri kaleme almışlardır. Onlar çeşitli meslek sahipleri ve çoğu da edebiyat bölümlerinde eğitim görmüşlerdir. Rus topluluğunun çeşitli tabakalarından çıkmışlardır.

d. Sömürgeci İdarenin Memurları

Temsilcileri K. P. Kaufman, N. Yukajokov, A. N. Grodekov, G. Zagryajskiy, F. Girs ve sairedir. 1867 yılında Türkistan Genel Valiliği teşkil edildikten sonra bölgeye hizmet etmek için bir takım asker grubu gönderilmiştir. Bunların hepsi askerlik eğitimi almış, fakat bazıları savaşta görev almamışlardır. Bölgede doğrudan sömürge idaresini yürüten Çar'ın temsilcileri idi. Çeşitli görevlerde bulunarak yerli halkın hayatı hakkında farklı bilgileri toplamışlardır. Araştırma konuları sadece savaşla sınırlı kalmayıp onlar, siyasi, ekonomik ve idari problemleri de eserlerinde yansıtmışlardır ve bölgede sömürgeci iktidarın oluşmasına doğrudan katkıda bulunmuşlardır.

III. Kırgızlar Hakkında Yazılan Eserler ve Yayınlar

Bu devirde Rus tarih yazıcılığında Kırgız halkının tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar büyüklüğü, içeriği, anlatım yöntemi bakımından çeşitli surette yani mektuplar, notlar, raporlar, belgeler, bildiriler, hatıralar, istatistik, askeri ve topografik materyaller, makaleler, yazılar ve özellikle yayınlanmış eserler şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla da bu çalışmalar muhtevası ve yöntemleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Bunların büyük bir kısmı yayınlanmıştır, bazı materyaller de arşivlerde

¹⁵ E. S. Sızdıkova, *Rossiyskiye voyennyye i Kazahstan: Voprosi sotsialno-političeskoj i ekonomičeskoj istoriji Kazahstana XVIII-XIX vv. v trudah ofitserov generalnogo ştaba Rossii*, Moskva 2005, s. 110.

bulunmaktadır. Ekim devrimi öncesi yayınlanmış olan eserleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1) **Rus Coğrafya Kurumu'nun Yayınları:** "Zapiski RGO", "İzvestiya RGO", "Vestnik RGO", "İzvestiya İmperatorskogo RGO".

2) **Sürelî Yayınlar:** a) **Merkezi Yayınlar:** "Ruskiy Vestnik", "Vestnik Evropı", "Voenniy Sbornik", "Ruskiy İnvıd", "Golos", "Birjevie Vedomosti" v.s. b) **Yerli Yayınlar:** "Turkestanskıe Vedomosti", "Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta" v.b.

3) **Özel yayınlar:** "Turkestanskiy Sbornik" (cilt. 1-591, Taşkent 1868-1940), "Materialı Dlya Statistiki Turkestanskogo Kraya" (Ejgodnik, vıp. 1-5, SPb. 1872-1879), "Russkiy Turkestan. Sbornik izdaniı po povodu politehniçeskoy vıstavki" (Vıp. 1-3, Moskova 1872) v.s.

4) **Bağımsız Yayınlanmış Eserler:** Herhangi bir kuruma tabi olmadan yazarların kendi teşebbüsleri ile yayınlanmış olan eserlerden bahsetmek mümkündür. Bu eserlerin çoğu St. Petersburg, Moskova, Kazan ve Taşkent gibi büyük şehirlerde yayınlanmıştır. Bu yüzden de Ekim devriminden önce yayınlanmış olan eserlerin çoğu bu şehirlerdeki kütüphanelerde bulunmaktadır.

IV. Rus Tarih Yazıcılığı Temsilcilerinin Eserlerinin Özellikleri

Devrim öncesi yazarların eserleri tarihciliğin gelişmesini yansıtan, Kırgızların tarihini tasvir eden eserlerdendir. Dolayısıyla, devrim öncesi Rus tarih yazıcılığının temsilcilerinin eserlerini aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür:

1) 18. ve 19. yüzyıllardaki tarihi süreçleri yansıtan eserler

2) 18. ve 19. yüzyıllarda yazılan ve tarihi gelişmelere analiz yapan tarihi kaynaklar.

Çünkü Rus tarih yazıcılığının temsilcilerinin çoğu, özellikle seyyahlar, asker şarkiyatçılar tarihi olaylara bizzat iştirak etmelerinden dolayı eserlerinde şahit oldukları gerçek olayları yansıtmışlardır. Olayları tasvir ederken önemli (gün, ay, dönem, olaya katılan şahıslar, coğrafik bilgiler, statistik karşılaştırmalar v.b.) tarihi bilgilere yer vermişlerdir.

V. "Turkestanskiy Sbornik" (Türkistan Külliyyatı) ve "Turkestanskiye Vedomosti" Gazetesi

Rus sömürgecilik devrindeki yayınlardan kaynak taramada ve tarih yazıcılığında ve Kırgız halkının tarihini yansıtan önemi bakımından

“Türkistan Külliyyatı” ve “Turkestanskiye Vedomosti” bahsedilmeye değer çok önemli kaynaklar arasında yer alır. Bu iki yayının ortaya çıkış tarihi kısaca şöyle özetlenebilir.

1. “Turkestanskiy Sbornik” (Türkistan Külliyyatı)

Rus sömürgeci idaresi o dönemlerde siyasi ve ekonomik amaçlardan dolayı yerli halkın tarihini araştırmayı gerekli görmüştür. Türkistan bölgesini 14 sene yöneten, ilk Türkistan Genel Valisi Alman asıllı K. P. Kaufman, 1868 yılında ünlü bibliyograf V. İ. Mejov’u Türkistan bölgesi hakkında basılmış yayınları, materyalleri toplama ve sisteme sokma konusunda görevlendirmiştir. V. İ. Mejov, 1868 yılından itibaren K. P. Kaufman’ın verdiği görevi yerine getirmek için çalışmaya başlamış, Orta Asya’nın tarihini yansıtan çok ciltli bir külliyyat oluşturmaya girişmiştir. V. İ. Mejov, Türkistan bölgesi ile ilgili yayınlanmış eserleri içerik ve konularına göre kronolojik şekilde sınıflamış, materyalleri özgün şekliyle koyarak yayına hazırlamıştır. Bazı eserler ciltlerin büyük bir kısmını oluşturmuştur. Merkezi ve mahalli gazete ve dergiler ile birlikte bağımsız yayınlanmış eserler söz konusu külliyyatın esas tarihi kaynaklarını oluşturmuştur.

V. İ. Mejov’un 20 senelik emeği sonucu 1888 yılında 416. cildi çıkarmayı başarmıştır. Halk arasında “Mejov’un Külliyyatı” veya “Türkistan Külliyyatı” diye anılan söz konusu külliyyat, “Turkestanskiy Sbornik” (Külliyyatın ismi: Sobraniye Soçineniy o Turkestanskom Kraye Vooşşe i Sopredelnih s Nim Stran Sredney Azii) adı altında yayınlanmıştır.

“Türkistan Külliyyatı” Türkistan genel valileri K. P. Kaufman, M. G. Çernyayev, N. O. Rozenbah, N. İ. Grodekov, P. İ. Mişenko ve A. B. Samsonov’un görev yaptıkları zamanda yayınlanmıştır. Fakat N. O. Rozenbah’in (1884-1888) görev yaptığı sırada maddi kaynağın yetersizliğinden “Türkistan Külliyyatı”nın yayını geçici bir süre için durdurulmuştur.

K. P. Kaufman’dan sonra genel vali olarak tayin edilen M. G. Çernyayev’in (1882-1884) zamanında yayın işine devam edilmesine rağmen kendisinin ilme karşı olumsuz tutumundan dolayı, özellikle K. P. Kaufman tarafından yapılan verimli çalışmalara karşı olumsuz bir şekilde davranmıştır. Bu konuda zamanında genel valiliğin kaleminde uzun süre görev yapan memur G. P. Fedorov hatratında; “M. G. Çernyayev, K. P. Kaufman ile şahsi ilişkisinin olmadığı, onu tanımadığı halde K. P. Kaufman tarafından eskiden yapılan çalışmaların çoğuna karşı durma-

ya başlamıştır. Onun her kelimesinden, her emrinden K. P. Kaufman'a karşı düşmanlık hissini fark etmek mümkündür. M. G. Çernyayev'in Türkistan'da ve Sırbistan'da askeri kabiliyeti ne kadar ünlü olduğunu bilmiyorum, ama onun idari kabiliyetten yoksunluğu şüphe götürmezdi¹⁶ diye yazar. Yine G. P. Fedorov'un hatıralarına göre M. G. Çernyayev zamanının çoğunu arkadaşlarıyla beraber evinde içki içmekle geçirmiştir. Ona göre, M. G. Çernyayev bölgenin geleceğine yönelik özen göstermek bir yana K. P. Kaufman tarafından yapılan bazı verimli çalışmaları tahrip etme yoluna düşmüştür. Örneğin, Taşkent'te K. P. Kaufman'ın inisiyatifi ile çeşitli bilim dallarına ait 500 bin kitabı olan bir halk kütüphanesi kurulmuştu. Bu kütüphaneyi beğenmeyen M. G. Çernyayev, kütüphaneyi denetleme emri verir. Emri yerine getiren denetleyiciler Genel Vali'ye kütüphanede Mayne Reid'in "Kara Köpek" ve "Sarı Panter" adlı kitaplardan başka kitapların okunmadığı yönünde bilgi verirler. Bu olaydan sonra M. G. Çernyayev "kitapları çok kısa zamanda kışla ve hastanelere dağıtın" emrini vermiştir. M. G. Çernyayev tarafından yapılan bu vandalizm sonucu bir hafta içinde halk kütüphanesi boşaltılmıştır. Ama çok geçmeden yeni tayin edilen genel vali N. O. Rozenbah'ın emri ile kitaplar tekrar geri getirilir ancak yine de 100 cilt civarında kitap kaybolmuştur¹⁷.

1907 senesinden itibaren tekrar "Türkistan Külliyyatı" üzerinde çalışmaya devam edilmiştir. Külliyyata göre oluşturulan kılavuzda belirtildiği gibi ilk zamanlarda Orta Asya'yı çok iyi bilen A. A. Divayev, N. Y. Bonç-Osmolovskiy, A. A. Semenov ve bibliyograf İ. İ. Geyer gibi bilim adamları ve oryantalistler bu çalışmada aktif bir şekilde katkıda bulunmuşlardır. Neticede, 1907-1909 yıllarında 127 cilt yayınlanmıştır. 1910-1916 yıllardan itibaren bu işin üzerinde A. A. Semenov çalışıp 48 cildi hazırlamıştır. Böylece uzun seneler harcanan emek sonucu 591 ciltten oluşan Orta Asya tarihiyle ilgili çok değerli üç binden fazla makaleyi ve özel çalışmaları içeren çok nadir rastlanan bir külliyyat oluşturulmuştur.

"Türkistan Külliyyatı" Kırgızlar hakkında hacimli tarihi bilgileri içeren çok değerli tarihi bir kaynaktır. Çünkü söz konusu külliyyatta Kırgızların eski, orta ve yeni çağdaki sosyal, ekonomik, toplumsal, siyasi, manevi, kültürel, tarihi, etnografik, arkeolojik, numizmatik, coğrafi, istatistik ve benzeri durumları ile ilgili çok sayıda materyaller toplanmıştır.

¹⁶ G. P. Fedorov, "Moya slujba v Turkestanskom Kraye" *Istoriceskiy Vestnik*, oktyabr, 1913, s. 439.

¹⁷ G. P. Fedorov, a.g.m., s. 440.

“Türkistan Külliyyatı”nda toplumsal konumu, siyasi tutumu ve profesyonel eğitim seviyesi farklı yazarların eserleri yer almıştır. Elbette, yukarıda belirttiğimiz gibi “Türkistan Külliyyatı”nda genelde Rus dilinde gazete ve dergilerde yayınlanan eserler toplanmıştır. Yazarların çoğu resmi yönetimin taraftarları olup İmparatorluğun siparişini yerine getirmişlerdir. O dönemlerde Rus Çarlığı’nda sansür güçlendirilerek gazete ve dergilerde yayınlanan makaleler gözetim altına alınmıştır. “Türkistan Külliyyatı”nda İmparatorluğun ihtiyaçlarını yerine getiren eserler toplanmasına rağmen yine de bunlar önemli bibliyografik eserler özelliğini taşır. Çünkü ilk olarak külliyyatta yer alan eserlerin yazarları doğrudan doğruya olup biten gerçek olayların şahitleri sayılır. İkinciden, her eser tarihi, etnografik, istatistik, kartografi vb. alanlarda önemli bilgiler içerir.

2. “Turkestanskiye Vedomosti” Gazetesi

Rus sömürgecilik devrindeki önemli büyük yayınlardan birisi “Turkestanskiye Vedomosti” gazetesidir. Gazete 1870 yılından itibaren Taşkent’te yayınlanmaya başlamıştır. Savunma Bakanı Genel Yaver Milyutin’in bildirdiğine göre gazete, Çar’ın emriyle genel valiliğin yayını olarak yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin baş editörü, genel valinin doğrudan doğruya talimatıyla çalışan biri olmalı idi. Arşiv kaynaklarından anlaşıldığı gibi gazete aşağıdaki amaçları gütmüştür: “Türkistan bölgesindeki hükümetin ve idarenin talimatlarını, emirlerini ve bölgeyi her yönden araştırmaya yardımcı olmak için Türkistan’a ait önemli bilimsel makaleleri yayınlamak¹⁸.” Buradan gazetenin sömürgeci yönetimin ideolojisini savunan resmi bir yayın organı durumunda olduğu anlaşılıyor. Kaynaklarda belirtildiğine göre; “Türkistan bölgesindeki siyasi ve sosyal meseleler Rusya’nın çıkarına uyarı ancak o zaman yayınlanmıştır¹⁹.” Polemikler, şahsi tartışmalı problemler ise yayınlanmamıştır.

Gazetenin ilk editörü ünlü etnograf, asker şarkiyatçı N. A. Mayev’dir (1835-1896). O, 1869-1892 yılları arasında 23 yıl süre editörlük yapmıştır. Gazete yayınlanmaya başladığından itibaren 1907 senesine kadar bölgenin tarihi, etnografisi, coğrafisi, ekonomisini yansıtan ilgi çekici bilimsel materyaller basılmıştır. Gazeteye N. A. Severtsov, A. P. Fedçenko, İ. V. Muşketov, V. F. Oşanin, N. N. Pantusov vb. gibi ünlü şarkiyatçıların ve seyyahların çalışmaları devamlı yayınlanmıştır.

¹⁸ TsGA RU, Fond İ. 1. op. 8. d. 385.

¹⁹ A.g.y.

1907-1909 seneleri arasında ise gazete sadece resmi emirleri, reklamları ve telgrafları yayınlayan sıkıcı bir yayına dönüşmüştür. Ama 1909'dan itibaren gazete kendi formatını, içeriğini değiştirerek tekrar canlanmaya başlamıştır. Gazete, faaliyet sürdürdüğü 28 Nisan 1870'ten 15 Aralık 1917'ye kadar 6406 sayı çıkartmıştır. Bu zaman zarfında gazete sayfalarında Kırgızlarla ilgili çok yönlü tarihi bibliyografya niteliğindeki ilginç materyaller yayınlanmıştır.

Bunlar Kırgızların etnografisiyle ilgili G. Zagryajskiy'in yazdığı "Kara Kırgızların Halk Yerel İdaresi Üzerine Notlar", "Kırgız Yazıları: Aş veya Ölü Yemeği", "Kara Kırgızlar", "Çu ve Sır-Derya Nehirleri Vadisindeki Göçmen Halkın Yaşam Tarzı", "Tokmak ve Isık-Göl Kazalarında (uezd) Rus Köyleri"²⁰. Alibay takma adıyla eserlerini kaleme alan İ. Andreyev'in "Alangasar ve Alp", "Susamır Vadisinden", "İrçi", "Kara Kırgız Masalları", "Manap ve Bukara", "Fergana'nın Kuzey Sınırında", "Talas'ın Yukarı Kısım (Manas Türbesinin tasviri, avcılıkla ilgili Kırgız aşk şüirleri)", "Kırgız Oyunları", "Kızıl Kulak", "Tuygun", "Kara Kırgız Kurultayları" vs. gibi ilginç makalelerdir²¹.

Gazetenin aktif faaliyette bulunan habercilerinden biri V. P. Nalivkin idi. O görevinden istifa ettikten sonra şimdiki Aksı ilçesinin merkezi Karavan'dan 15-20 km uzaklıkta yer alan Namangan Uezdine bağlı Naanay köyünde yaşamış, yerli çocukları okutup, Kırgız ve Özbek halklarının hayat tarzlarını yansıtan etnografik ilginç materyalleri yayınlamıştır. Örnek olarak "Namangan Uezdinde Tarımcılık", "Namangan Uezdinin Kırgızları"²² adlı çalışmaları gösterilebilir. Sonuç itibariyle "Turkestanskiye Vedomosti" gazetesi sömürgeci yönetimin çıkarlarını yansıtan resmi bir yayın olmasına rağmen gazete sayfalarında kaynak tarama açısından önemli materyaller yayınlanmıştır.

VI. Rus Tarih Yazıcılığının Eksiklikleri

18-19. yüzyıllarda tarih bir bilim olarak kabul edilip Rus tarih yazıcılığında şarkiyatçılık alanı belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Bilimsel yöntemler bakımından pek gelişmemiş olmakla birlikte Rus tarih yazıcılığının üyelerinin çoğu tarihçi değillerdi. Bunlar kendi meslekleriyle (asker, seyyah, memur vs.) birlikte ihtiyaca göre tarihi araştırmalar yap-

²⁰ *Turkestanskiye Vedomosti*, sayı 2, 1871; sayı 1, 9, 10, 1873; sayı 11, 25, 27, 32, 41, 42, 1874.

²¹ *Turkestanskiye Vedomosti*, sayı 12, 39, 51, 58, 72, 73, 98, 99, 101, 102, 1903; sayı 60, 61, 1894; sayı 6, 22, 35, 38, 84, 186, 1904.

²² *Turkestanskiye Vedomosti*, sayı 12, 39, 51, 58, 72, 73, 98, 99, 101, 102, 1903; sayı 60, 61, 1894; sayı 6, 22, 35, 38, 84, 186, 1904.

muşlardı. Rus araştırmacıların çalışmalarında birbirini tekrarlayan unsurların çokluğu ve olayları analiz etme yönteminin pek kullanılmamış olması dikkati çekmektedir. Bundan dolayı bu kaynakları bilimsel alanda kullanmak için karşılaştırma yöntemi ile her kaynağın iç ve dış niteliklerini tenkid ederek değerini belirlemek gerekmektedir.

VII. Aktüel Problemler

Günümüzdeki Kırgızlarla ilgili konuları derinliğine araştırma, tartışmalı meselelere açıklık kazandırma ve yeni tarihi kaynakları bilimsel kaynakçalar arasına katmak Kırgız tarih yazıcılığının aktüel meselelerindedir. Tarih, tarihi kaynakların esasında araştırılmalıdır. Ancak, egemenlik döneminde Kırgız tarihi, “tarihi sevenler” tarafından sıkça araştırılmaya başlamıştır. Günümüzde Kırgız tarih yazıcılığına eleştirilerin yapılmamakta olduğu da dikkat çekmektedir. Bilim adamlarımız ise, tam tersine internette yayınlanan makaleleri kopyalayarak bilimsel araştırmalarını yapmaktadırlar. Moskova, St. Petersburg, Kazan ve Taşkent şehirlerinde bulunan kütüphanelerdeki arşivler kullanılmamaktadır.

Kırgız tarih yazıcılığı meselelerini derinlemesine araştırmak için tarih yazıcılığı ve kaynaklar yönünden önemli olan “Turkestenskiye Vedomosti” gazetesinin ve “Turkestanskiy Sbornik” adlı toplu eserlerin kullanılması zaruri görülmektedir. Ancak adı geçen iki kaynağı bilim adamlarının pek azı kullanabilmektedir. Çünkü bu kaynaklar Taşkent şehrinde bulunan Ali Şir Nevai adlı Özbekistan Devlet Kütüphanesi’nde muhafaza edilmektedir.

Günümüzde 591 ciltten oluşan Orta Asya tarihi hakkında 1750-1920 yıllar arasında çıkan ve çok önemli tarihi bilgileri içeren üç bin makaleyi kapsayan “Türkistanskiy Sbornik” yani Türkistan Külliyyatı’nın en azından elektronik kaynağının Kırgızistan’a getirilmesi Kırgız tarih yazıcılığı için büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın kaynak değeri ise ayrıca bir tartışma konusudur.

KAYNAKLAR

- Alimbayev, Ceenbek, *Obşestvenno-politiçeskaya jizn kirgızov v russkoy istoriografii vto-roy polovini 18-naçala 20-ov.*, Bişkek 2009.
- Biçurin, İ., *Opisaniye Çjungarii i vostoçnogo Turkestana v drevnem i nineşnem sostoyani-i*, Sankt-Peterburg 1829.
- Fedçenko, A. P., “İz Kokanda”, *Materialı dlya statistiki Turkestanskogo kraya. Eje-godnik*, vıpusk II, Sankt-Peterburg 1873.

- Fedorov, G. P., "Moya služba v Turkestanskom Kraje", *Istoričeskij Vestnik*, oktyabr', 1913, s. 439.
- Fişer, İ. E., *Sibirskaya istoriya s samogo otkritiya Sibiri do zavoyevaniya sey zemli rossiyskim orujijem. V 2-h tomah*, Sankt-Peterburg 1774.
- Georgi, İ. G., *Opisaniye vseh v Rossiyskom gosudarstve obitayuşih narodov, tak je ih jitejskih obryadov, ver, otnoşeniy, jiliş, odejd, i proçih dostopamyatnostey*, ç. II, Sankt-Peterburg 1776.Y
- Girs, F. K., *Otçet revizirnyuşego, po visoçayşemu poveleniyu, Turkestanskiy Kray, Taynogo sovetnogo Girsu*, Sankt-Peterburg 1883.
- Golubev, A., "Kratkiy otçet o rezultatah İssık-Kulskoy ekspeditsii", *Vestnik RGO*, ç. 38. otd. 1, 1860, s. 183 – 198.
- Grodekov, N. İ., *Kirgizi i Kara-Kirgizi Str-Darinskoy oblasti, Yuridičeskij bt*, I, Taşkent 1889.
- Horoşkin, A. P., "Oçerki o Kokande", *TS*, XXIII, s. 169-195.
- Kauman, A. A., *K voprosu o russkoy kolonizatsii Turkestanskogo kraja*, Sankt-Peterburg 1903.
- Krasnov, A. N., "Oçerk bita Semirçenskikh Kirgiz", *Izv. Russkaya Geografičeskaya obşnost'*, XXIII, 1887, s. 436-481.
- Kun, A., "Oçerk Kokandskogo Hanstva", *Izvestiya RGO*, XII, Sankt-Peterburg 1876, s. 59-72.
- Levşin, A., *Opisaniye kirgiz-kaysakskih, ili kirgiz-kazaç'ih ord i stepey*, ç. 1. Sankt-Peterburg 1832.
- Makşeyev, A. İ., *Istoričeskij obzor Turkestana i nastupitelnoye dvijeniye v nego russkih*, Sankt-Peterburg 1890.
- Mejov, V. İ., *Turkestanskiy Sbornik. Sistematičeskij ukazatel i azbuçnyy ukazatel*, I, Sankt-Peterburg 1878. s. 150-185.
- Miller, G. F., *Opisaniye Sibirskogo tsartva i vseh proizoşedsih v nem del ot haçala, a osoblivo ot pokoreniya ego Rossiyskoy derjav po sii vremena*, I, Sankt-Peterburg 1750.
- Nalivkin, V., *Kratkaya istoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan 1886.
- Nazarov, F., *Çapiski o nekotoryh narodah i zemlyah sredney çasti Azii Filippa Nazarova, otdelnogo sibirskogo korpusa, perevodçika, posilannogo v Kokand v 1813 i 1814 godah*, Sankt-Peterburg 1821.

- Özbek Cumhuriyetinin Merkezi Arşivi (TsGA Ru)*, F. İ, 1. op. 8. d. 385.
- Pavlov, N. İ., *İstoriya Turkestana*, Taşkent 1910.
- Petrovskiy, N., "Oçerki Kokandskogo hanstva", *TS*, cilt 76, 1873.
- Pospelov ve Burnaşev, "Poyezdka Pospelova i Burnaşeva v Taşkent v 1880 godu", *Vestnik RGO*, ç. 1, otdel U1, 1851, s. 1-56.
- Potanin, N. İ., "Zapiski o Kokandskom hanstve horndcego Potanina (1830 godı)", *Vestnik RGO*, 1856, ç. 18, Sankt-Peterburg 1856, s. 254-289.
- Radlov, V., "Kratkiy otçet o poyezdke v Semirçenskuyu oblast i na İsisik-Kul' letom 1869 goda", *Izv. Russkoe Geografiçeskoye Obşestvo*, VI, 1870, s. 96-100.
- Rıçkov, P. İ., *Topografiya Orenburgskaya, to est' opisaniye Orenburgskoy Gubernii, soçinennoye kollejskim sovetnikom i imperatorskoy Akademii Nauk korrespondentom Petrom Rıçkovm*, I, Sankt-Peterburg 1762.
- Romanovskiy, D. İ., *Zametki po Sredneaziatskomu voprosu*, Sankt-Peterburg 1868.
- Semenov, P. P., "Pervaya poyezdka na Tyan'-Şyan' ili Nebesniy hrebet, doverhov'ya sistemı r. Yaksart ili Sır – Dar'ya v 1857 godu", *Vest. Geografiçeskogo Obşestva*, , ç. 33, - Otd. II, 1858, s. 1-24.
- Serebryanikov, A. G., "*Turkestanskiy Kray. Sbornik materialov dlya istorii ego zavoyevaniya*", I, 18, Taşkent 1912.
- Severtsov, H. A., "Etnografiçeskiye zametki o Zaçuyskom kraye", *Izvestiya RGO*, I, Sankt-Peterburg 1865, s. 147-151.
- Sızdıkova, E. S., *Rossiyskiye voyenniye i Kazahstan: Voprosı sotsialno-politiçeskoy i ekonomičeskoy istoriyi Kazahstana XVIII-XIX vv. v trudah ofitserov generalnogo ştaba Rossiyi*, Moskva 2005, s. 110.
- Slotvsov, P. A., *İstoriçeskoye obozreniye Sibiri s 1585 do 1742*, kn. 1, Sankt-Peterburg 1838.
- Sobolev, L., "Kratkiy obzor polojeniya del v Kokande", *TS*, c. 152.
- Tatişev, V. N., *İstoriya Rossiyskaya s samuh drehnih vremen*, I/1, Moskva 1768.
- Terentyev, M. A., *İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii. S kartami i planami*, III, Sankt-Peterburg 1906.
- Timkovskiy, E., *Puteşestviye v Kitay çerez Mongoliyu v 1820 i 1821 godah*, ç. 1, Sankt-Peterburg 1824.

- Turkestanskiye Vedomosti*, 1871, No2, 1873, No1, 9, 10, 1874, No11, 25, 27, 32, 41, 42, 1903, No12, 39, 51, 72, 73, 98, 99, 1001, 1894, No60, 61, 1904, No22, 35, 38, 84, 186, 1905, No13, 1903, No12, 39, 51, 58, 72, 73, 98, 99, 101, 1894, No60, 1904, No6, 22, 35, 186, 1905, No13.
- Unkovskiy, İvan, "Posolstvo k Zyungarskomu hun-tayçji Tsevan-Rabtanu, kapitana ot artillerii İvana Unkovskogoi putevoy jurnal ego za 1722-1724 godi", *Çapiski RGO po otd. etnogr.*, X/2, Sankt-Peterburg 1887.
- Valihanov, Ç., "Oçerki Djungarii", *Çapiski RGO*, kn. 1, 1860, s. 184-200, kn. 2, s. 35-58.
- Velyaminov, Zernov V., "Svedeniya o Kokandskom hanstve", *Vestnik RGO*, ç. 18, kn. 5, otd. 2, 1856, s. 329-370.
- Venyukov, M., "Oçerki Zailiyskogo kraja i Priçuyskoy strani", *Çapiski RGO*, kn. 4, 1861, s. 79-126.
- Yujakov, N. D., *İtogi 27 – letnego upravljeniya našego Turkestanskim krayem*, Sankt-Peterburg 1891.
- Zagryajskiy, G. S., "Kara – Kirgizi", *TV*, No 41, 43, 44, 1874.
- Zeland, N. L., "Kirgizi. Etnografiçeskiy oçerk", *Çap. Sibirii otd. Russkaya Geografiçeskay Obşnost'*, VII/2, 1885.